

TANULMÁNY

POMOGÁTS BÉLA

Erdélyi magyar városok

Városi fejlődés a magyar Erdélyben

Az erdélyi magyar városneveknek a magyar történelemben mitikus értelme van: Kolozsvár, Marosvásárhely, Nagyvárad, Brassó és a többi város neve történelmi és művelődéstörténeti asszociációkat keltenek, s a valóban hiteles magyar nemzeti tudat egyszerűen nem nélkülözheti azokat a történelmi ismereteket és mondákat, amelyek a városnevekhez tapadnak. Ezek a városok ugyanis, éppúgy mint Buda, Pest, Esztergom, Székesfehérvár, Pozsony, Szeged, Debrecen, Kassa és a többi, a nemzeti történelemnek és a művelődésnek voltak minden időkből számon tartandó alakítói és otthonai. Mindebből következik, hogy az erdélyi város és az erdélyi városi kultúra hagyományosan magyar, illetve német (erdélyi szász) jellegű volt. Az egykori dél-kelet-magyarországi területek magyar többségű vidékei – a Székelyföldön, az Alföld peremvidékén, Kalotaszegen, Aranyosszéken, a Zsil völgyében – kívül éppen az erdélyi városok voltak azok, amelyek határozottan és egyértelműen megszabták Erdély és a további 1918-ban Románia által elfoglalt történelmi magyar területek magyar nemzeti jellegét. Ezt a városi karaktert a bukaresti nagyromán politika tulajdonképpen nem tudta radikálisan megváltoztatni Trianon után sem, és csak az ötvenes évek közepétől vezettek be nagyobb szabású erőszakos intézkedéseket annak érdekében, hogy végérvényes szándékkal átalakítsák a nagyobb erdélyi magyar városok etnikai jellegét.

Az erdélyi városok jelene mögött közel kétezer esztendő múlt rejlik, és ez a történelmi tekintetben igen nagy időszak többször is tanúja volt annak, hogy egy-egy város vagy az egész urbanizációs rendszer (etnikailag és kulturálisan egyaránt) teljes mértékben átalakult. Erdélyben a római hódítás következtében jöttek létre az első városok: Ulpia Traiana Dacica Sarmisegetusa a Hunyad megyei Óvárhely területén, Apulum a mai Gyulafehérvár, Napoca a mai Kolozsvár, Potaissa a mai Torda, Dierna a mai Orsova helyén, Porolissum a mai Mojgrád és Zsákfalva határterületén, Zilah közelében, Micia a mai Vecel község területén, Déva mellett, Ampelum a mai Zalatna és Ompolykövesd között. Ezek a városok azonban a római légiók kivonulásával lakatlanná váltak s romvárosok lettek, majd a hosszú évszázadok során többnyire a romok is eltűntek, és csak a régészeknek köszönhető, hogy tudunk róluk valamit. A magyar honfoglalás korában a városok közül talán csak Apulumnak, pontosabban Apulum romjainak lehettek lakói: persze nem románok, hanem szlávok, akik településüket Bálgrádnak, azaz Fehérvárnak nevezték. Később azonban elpusztult ez a város is. Kézai Simon krónikája szerint Szent István anyai nagyapja, az Erdély területén berendezkedett Gyula vezér valamikor a 10. század közepén vadászat közben bukkant rá a római-szláv város romjaira, s minthogy felismerte a hely stratégiai

jelentőségét, e romvárosba tette át székhelyét. Így lett Gyulafehérvár az első erdélyi magyar város, később az erdélyi vajdák, majd fejedelmek székvárosa.

A második erdélyi város az Anonymus által megörökített „urbs Dobuka”, azaz az István király egyik benső emberének nevét viselő Doboka lett a történetírók szerint. Ezeket a városokat követték tulajdonképpen jóval később a többiek, közöttük Kolozsvár, illetve a német betelepedés után alapított „szász” városok: Brassó, Nagyszeben, Segesvár, Medgyes, Beszterce és társaik. Az erdélyi városépítés azonban igazán csak a tatárjárás után indult meg, midőn IV. Béla király rendelkezése értelmében várakat kellett építeni, és falakkal kellett körülvenni a nagyobb településeket. Ezután kezdtek fejlődni a késői Árpád-korban, az Anjouk és a Jagellók idején, s főként Zsigmond és Mátyás király korában az erdélyi városok, amelyeknek külföldről betelepített német, olasz, francia (vallon) lakossága a Királyföld külön kiváltságokkal felruházott szász városainak kivételével rohamosan magyarosodni kezdett, sőt a fejedelmi korszakra szinte teljes mértékben elmagyarosodott.¹

Az erdélyi városokat ugyanúgy a kereskedelem és az ipar tette nagyvárosokká, mint általában Európa városait. Kolozsvár, Brassó, Nagyszeben, Marosvásárhely – és a nem a történelmi Erdélyhez tartozó, ma mégis az erdélyi városokkal együtt említett Temesvár, Nagyvárad, Arad és Szatmárnémeti – kereskedelmi közvetítő szerepüknek köszönhetik fejlődésüket: annak, hogy helyzetüknél fogva fontos kereskedelmi központokká válhattak részben a magyar királyság és a balkáni, kelet-európai országok, részben a hegyvidék és az alföldi síkság között. Ugyancsak kereskedelmi forgalmuk növelte meg az erdélyi belső forgalomban szerepet játszó vásárvárosok: a székelyföldi Sepsiszentgyörgy, Kézdivásárhely, Székelyudvarhely, Csíkszereda, Gyergyószentmiklós, a hegyvidékek lábánál fekvő erdélyi és partiumi városok: Máramarosziget, Belényes, Zilah, Nagykároly, vagy a kisebb szász városok: Beszterce, Szászrégen, Medgyes, Segesvár, Szászsebes, Szászváros gazdasági és közigazgatási fontosságát. Más városoknak bizonyára a hagyományosan (már a magyar honfoglalás előtti időkben is) folytatott bányászat adott súlyt, így az ércbányászatban jelentőséggel bíró Abrudbányának, Aranyosbányának, Zalatnának, Nagybányának, olyan vasbányáknak, mint Vajdahunyad és Torockó, illetve olyan sóbányáknak, mint Désakna, Szék, Kolozs, Marosújvár, Torda és Vízakna. Már későbbi fejlemény az erdélyi közigazgatási és kulturális központok kialakulása általában a kereskedelmi központokban, így Kolozsváron, Marosvásárhelyen, Brassóban, Temesváron, Nagyváradon, Aradon, vagy a modern erdélyi nagyipar központjainak létrejötté a nagyvárosokban: Kolozsváron, Temesváron, Brassóban, illetve a Zsil-völgyi bányavidék városaiban: Petrozsényben, Lupényben, Resicabányán. A közigazgatási és kulturális központok kiépülése, illetve a nagyipar megjelenése a 19. században és a 20. század elején egyértelműen az erdélyi (bánsági, Partium-vidéki) magyar elem fejlődésének kedvezett.

Ebben az időben – a kiegyezéstől az első világháború végéig tartó korszakra gondolok – a magyarosodás és a városiasodás párhuzamosan haladt. Természetesen nemcsak Erdélyben, hanem a teljes történelmi Magyarországon (Horvátország kivételével, amely mint „társállam” külön közjogi státust élvezett). Az 1820-as években, a polgári fejlődés kezdeti szakaszán, az ország lakosságának még csupán 12%-a élt olyan településen, amelyet tízezernél több fő lakott, 1910-ben viszont már a népesség 23,7%-a volt városlakó, s ezen belül a valódi városokban: a törvényhatósági jogú, illetve a rendezett tanácsú településeken (138 ilyen városról tudunk) a népesség 20,4%-a lakott.² Ennek a növekedésnek megfelelően alakult az erdélyi városok népességnövekedése:³

A városi népesség számának növekedése 1830–1910 között

Város (az 1830-i népességnagyság sorrendjében)	Év						
	1830	1857	1869	1880	1890	1900	1910
1. Brassó	22476	26826	27766	29584	30739	34511	41056
2. Nagyszeben	18337	18588	18998	19446	21465	26077	33489
3. Nagyvárad	18091	22443	28698	31324	38557	47018	64169
4. Arad	15242	26959	32725	35556	42052	53903	63166
5. Temesvár	14652	22507	32223	33694	39884	49624	72555
6. Kolozsvár	14000	20615	26638	30363	35855	46670	60808
7. Szatmárnémeti	12038	14288	18353	19708	20736	26178	34892
8. Nagykároly	11284	10670	12754	12523	13475	15179	16078
9. Torda	8112	8302	8803	9434	11079	12104	13455
10. Marosvásárhely	6000	11217	13018	13192	14575	17715	25517
11. Segesvár	6000	7996	8204	8788	9618	10857	11587
12. Lugos	5744	10385	11654	11287	12489	15457	19818
13. Máramarossziget	5008	6408	8833	10852	14758	16901	21370
14. Beszterce	5000	3451	7212	8063	9109	10873	13236
15. Gyulafehérvár	5000	6034	7955	7338	8167	9669	11616
16. Medgyes	5000	6375	6712	6489	6766	7665	8626
17. Nagybánya	4558	7197	9082	8632	9838	11196	12877
18. Zilah	4193	4480	5787	5961	6474	7439	8062
19. Nagyenyed	4080	4548	5779	5362	5932	7296	8663
20. Dés	3410	4590	5832	6191	7728	9646	11452
21. Székelyudvarhely	2993	4332	5173	5948	6414	7733	10244
22. Sepsiszentgyörgy	2395	3008	5142	5268	5665	7030	8665
23. Déva	2372	2706	3277	3935	4657	6867	8654
24. Gyergyószent- miklós	?	5539	5645	5503	6107	7012	8905
Összesen:	?	259464	316263	334441	382139	464620	588960

Egyed Ákos, a fenti táblázat készítője mutatott rá arra, hogy a városok lakosságának növekedése történetileg nem volt folyamatos. Az 1830–1857-es adatok a Magyarországon általános reformkori városi lakosságnövekedést mutatják, ebben az időben az iménti táblázatban látható első tizenhat erdélyi város lakossága 28%-kal növekedett. Ezután kissé lassult a növekedés üteme, amely 1857 és 1869 között csupán 21,9%-ot, 1869 és 1880 között még kevesebbet: csak 5,6%-ot, 1880 és 1890 között pedig 16,3%-ot mutatott. Ezt követve ismét növekedett a városfejlődés üteme: 1890 és 1900 között 20,5%-ra, 1900 és 1911 között pedig 26,7%-ra. Ezen a folyamaton belül legnagyobb városok (a táblázat elején) növekedése 1830 és 1920 között 226,1%-os volt, Temesvár esetében pedig 395,1%-os. A legkisebb fejlődési ütemet Nagyszeben és Brassó mutatta, nyolcvan esztendő alatt a lakosság mindkét városban csupán 82,6%-ot növekedett. Ugyanakkor Máramarossziget lakossága 326,7%-os, Marosvásárhelyé 325,2%-os. Lugosé 245%-os, Szatmárnémetié 189,8%-os, Besztercée 164%-os növekedést muta-

tott. Rendkívül lemaradt néhány történelmi múltú, de kevésbé iparosodó kisváros, például Nagykároly fejlődése, ennek lakosság száma nyolcvan év alatt csak 42,5%-ot növekedett.⁴

Ennek a meggyőző növekedésnek, mint Egyed Ákos rámutatott, elsősorban az erdélyi iparosodás, általában a polgárosodás felgyorsulása adja magyarázatát. A 19. század végén és a 20. század elején a történelmi Erdélyben, a Bánságban és a Partiumban nagyarányú iparosodás ment végbe, különösen a mezőgazdasági ipar (malom- és szeszipar), a textilipar, majd a nehéz- és gépipar fejlődött. Az iparosodásnak Temesvár, Arad, Nagyszeben, Kolozsvár, Nagyvárad, Szatmárnémeti és Brassó voltak a fellegetvái. A törvényhatósági joggal felruházott erdélyi városok iparának fejlődése a következőképpen alakult:⁵

A törvényhatósági városok ipari nagyvállalatai

Város	A vállalatok száma		A vállalatok alkalmazottainak száma	
	1900	1910	1900	1910
Arad	29	54	3 261	4 645
Kolozsvár	27	42	2 454	3 295
Marosvásárhely	6	19	322	803
Nagyvárad	26	49	1 330	2 727
Szatmárnémeti	3	16	291	820
Temesvár	32	62	3 261	7 155
Összesen:	123	242	10 919	19 445

Az erdélyi (bánsági, partiumi) városok ebben az időben etnikai tekintetben egyértelműen magyarok, kisebb mértékben németek (német többség él Temesváron és az erdélyi szászok történelmi városaiban). Maga az iparosodás a magyar nemzetiségű lakosság térnyerésének kedvezett, nemcsak annak következtében, hogy a nagyvárosok környékén élő falusi magyar népfelleg a városokba költözött, hanem a városi lakosság természetes magyarosodása következtében is: az életformaváltás általában megkönnyítette ezt a magyarosodást. Ez a magyarosodási folyamat mindazonáltal elsősorban nem az erdélyi románokat érintette, hanem inkább a németeket és a zsidókat. A románok nagy többségükben falvakban éltek, kevésbé áramlottak a városokba, és ott is többnyire megtartották nemzetiségüket. A későbbi román propaganda állításaival szemben nem voltak kiszolgáltatva a magyarosítási politika úgynevezett „erőszakos eszközeinek”. Ennek következtében a román városlakók száma 1880 és 1910 között még harmincezerrel gyarapodott is, igaz, százalékarányuk a városi lakosság rendkívül nagymértékű növekedése folytán némileg csökkent. Ilyen módon Nyigri Imre adatai szerint Erdély huszonkilenc városában 1880 és 1910 között a lakosság nemzetiségi megoszlása a következőképpen alakult:⁶

Anyanyelve	Abszolút számokban		% -ban	
magyar	105 824	205 728	48,6	58,7
német	51 839	56 347	23,8	16,1
román	52 374	81 939	24,0	23,4
egyéb	7 889	6 254	3,6	1,8
Összesen:	217 926	350 268	100,0	100,0

Város és etnikum a 20. században

Az erdélyi városok többsége a 20. század közepéig: tehát a Trianoni szerződést követő román uralom első három évtizedében tulajdonképpen megtartotta magyar arculatát. A nagyobb erdélyi városok lakosságának többsége mind az 1910-es utolsó magyar (osztrák–magyar), mind az 1930-as első román népszámlálás alkalmával magyar nemzetiségűnek vallotta magát. Ez még akkor is így van, ha abból a helyzetből indulunk ki, amelyet az 1925-ös román közigazgatási reform hozott létre, mikor kilenc korábbi községet, amely természetesen román többséget mutatott, városi rangra emelt, hogy ilyen módon javítsa meg a román városi lakosság számarányát. Az Erdélyben, illetve a kelet-magyarországi területeken ilyen módon található negyvenkilenc városi jellegű település (város, mezőváros) lakói 1910-ben 62,7%-ban magyarok, 18,9%-ban románok, 1930-ban pedig 39%-ban magyarok, 31,1%-ban pedig románok voltak. Magyar jellegű város volt mindenekelőtt Kolozsvár, ahol Erdély politikai és szellemi élete összpontosult, de egyértelmű határozottsággal magyar jellege volt Aradnak, Nagyváradnak, Szatmárnémetinek, Zilahnak, Tordának, Nagyenyednek, Marosvásárhelynek (és a székely városoknak), ezen kívül relatív magyar többség élt Brassóban, és igen erős magyarság élt Temesváron, ahol 1910-ben az első helyen a németek, második helyen a magyarok, 1930-ban pedig első helyen a magyarok, második helyen a németek állottak.

Nagyszebenben, Medgyesén, Segesvárott és Resicabányán mindkét népszámlálás idején német többség mutatkozott, emellett erős németység lakott a hagyományos szász központokban: Besztercén, Brassóban, Szászsebesen is, ezekben a városokban azonban már a 19. századtól kezdve igen nagy volt a román beáramlás. Román többség hagyományosan csupán néhány kisebb városban – például Hátszegen, Karánsebesen – volt található, s erősebb román betelepülés csak 1920 után történt olyan városokban, mint Kolozsvár, Arad, Brassó és Nagyvárad, román relatív többség pedig csak Désen, Déván, Erzsébetvárosban, Fogarason, Gyulafehérvárott, Lugoson, Máramaroszigeten, Nagybányán, Petrozsényen, Szamosújvárott, Szászsebesen, Szászvárosban, Vajdahunyadon, Vízaknán és néhány más városban alakult ki, azaz a hivatalosan negyvenkilenc városi rangú település közül csupán húsz helyen jött létre, és ezek sem voltak a legnagyobb és a legjelentékenyebb városok.

Az erdélyi városok etnikai-nemzetiségi szerkezetét pontosan mutatja Nyigri Imre statisztikai tanulmányának következő táblázata:

**Az elszakított egész keleti terület városainak népessége nemzetiségek szerint
az 1910. évi magyar és az 1930. évi román népszámlálás alapján**

A város neve	A lakosság összesen		E b b ő l					
			magyar		német		román	
	1910	1930	1910	1930	1910	1930	1910	1930
Abrudbánya	2938	2468	1176	539	34	42	1697	1811
Arad	63166	77181	46085	41161	4365	4617	10279	28537
Beszterce	13236	14128	2824	1479	5835	4677	4470	5671
Brassó	41056	59232	17831	24977	10841	13276	11786	19378
Csikszereda	3701	4807	3591	4007	45	76	44	670
Dés	11452	15110	7991	5521	445	158	2911	6114
Déva	8654	10509	5827	4298	276	393	2417	5471
Dicsőszentmárton	4417	6567	3210	3878	118	172	957	1957
Erzsébetváros	4408	4067	2613	1546	496	500	940	1646
Felsőbánya	4422	4127	4149	2581	19	4	230	1165
Fogarás	6579	7841	3357	2327	1003	1056	2174	4303
Gyergyószentmiklós	8905	10355	8549	9421	115	69	155	455
Gyulafehérvár	11616	12282	5226	2490	792	618	5170	8058
Hátszeg	3124	3383	1438	692	136	167	1514	2284
Karánsebes	7999	8704	1413	6262	419	2316	3916	5427
Kézdivásárhely	6079	5107	5970	4782	37	60	50	237
Kolozs	4138	4089	2271	1780	3	15	1808	1834
Kolozsvár	60808	100844	50704	54776	1676	2702	7562	34836
Lugos	19818	23593	6875	6226	6151	6756	6227	9722
Marosvásárhely	25517	38517	22790	25359	606	735	1717	9493
Máramarossziget	21370	27270	17542	7014	1257	199	2001	9195
Medgyes	8626	15505	1715	4170	3866	6100	2729	4272
Nagybánya	12877	13904	9992	5776	175	290	2677	6490
Nagyenyed	8663	9478	6497	5030	163	185	1940	3786
Nagykároly	16078	16042	15772	9912	63	285	216	4434
Nagyszalonta	15943	15297	15206	13053	41	74	650	2006
Nagyszeben	33489	49345	7252	6782	16832	22045	8824	19006
Nagyvárad	64169	82687	58421	55039	1416	1118	3604	20914
Petrozsény	12193	15405	3261	6504	921	1046	4381	7029
Resicabánya	17384	19868	2713	2229	9435	11004	3796	5842
Segesvár	11587	13033	2687	2968	5486	5294	3031	4489
Sepsiszentgyörgy	8665	10818	8361	8357	158	206	108	2020
Szamosújvár	6857	6608	4630	2472	190	64	1881	2886
Szatmárnémeti	34892	51495	33094	30308	629	669	986	13941
Szászsebes	8504	9137	875	345	2345	1963	4980	6477
Szászváros	7672	7337	2145	1244	1294	937	3821	4983
Székelyudvarhely	10244	8518	9888	7295	212	168	115	931
Szilágysomlyó	6885	7448	6030	3894	20	59	759	2265
Temesvár	72555	91530	28552	32513	31644	30670	7566	24088
Torda	13455	20023	9647	10036	100	546	3389	7800
Vajdahunyad	4520	4000	2457	1521	187	202	1789	2789
Vízakna	4048	3969	1232	954	62	93	2649	2899
Zilah	8062	8340	7477	5931	19	52	529	2058

Ez a táblázat is mutatja, hogy az erdélyi városfejlődésben 1910 és 1930 között ismét „ugrásszerű” fejlődés következett, s a városi lakosság számának növekedése most már határozottabban mutatta a román elem térnyerését, noha még mindig a magyarságé volt a létszámfölény. Az erdélyi városok nemzetiségi összetételének megváltozását Nyigri Imre következő statisztikai táblázata érzékelteti:⁸

Az erdélyi városok lakosságának nemzetiségi megoszlása:

nemzetiség	1910		1930	
	lélekszám	%	lélekszám	%
román	151 800	19,6	338 000	35,3
magyar	480 000	62,0	368 000	38,4
német	123 000	15,9	127 000	13,3
egyéb	19 000	2,5	124 000	13,0
Összesen	773 800	100,0	957 000	100,0

A városlakó románok számának ez az emelkedése már nemcsak a természetes népszaporulatot, hanem a betelepítéseket és a románosító politika eredményeit is kifejezi. (Ez utóbbi főként azoknál a csoportoknál érvényesült, amelyeknek nemzeti identitása, például vegyesházasságuk következtében, korábban sem volt egyértelmű, a magyar népszámlálás alkalmával magyarnak, a román alkalmával románnak nyilvánították magukat.) Az erdélyi román vidékekről, illetve a regáti területekről történő bevándorlás (letelepítés) mértékét Nyigri Imre alábbi kolozsvári statisztikai táblázata mutatja:⁹

Születési hely	1910		1930	
	szám szerint	%	szám szerint	%
Kolozsvár (helybeli)	25 905	42,6	35 872	35,6
Kolozs megye	7 889	13,0	14 962	14,9
Erdély egyéb részei	19 717	32,4	39 020	38,8
Ó-Románia	84	0,1	3 492	3,5
Bukovina-Besszarábia	100	0,2	1 058	1,0
Külföld	7 046	11,6	5 714	5,7
Ismeretlen	67	0,1	520	0,5
Összesen	60 808	100,0	100 638	100,0

Számításba lehet venni azt is, hogy a Románia által birtokba vett magyar területek városai közül milyen arányban fordultak elő magyar, német, illetve román (abszolút vagy relatív) többségű városok. Ezt a következő táblázat (ugyancsak Nyigri Imre művéből)¹⁰ mutatja be.

A Trianonban elszakított és Romániához csatolt 43 előbb felsorolt városban

	1910			1930			1910–1930. évek között					
	ab- szo- lút	re- la- tív	öss- sze- sen	ab- szo- lút	re- la- tív	öss- sze- sen	vesztett			nyert		
							ab- szo- lút	re- la- tív	öss- sze- sen	ab- szo- lút	re- la- tív	öss- sze- sen
							többség			többség		
Magyar	27	3	30	17	2	19	10	1	11	–	–	–
Német	1	5	6	1	3	4	–	2	2	–	–	–
Román	4	3	7	9	11	20	–	–	–	5	8	13
Összesen	32	11	43	27	16	43	10	3	13	5	8	13

Annak ellenére tehát, hogy a magyarság arányszáma néhány város kivételével 1920 és 1930 között általában fogyott, a románoké pedig mindenütt emelkedett, az erdélyi városok legnagyobb része és éppen a legjelentősebbek, így Kolozsvár, Nagyvárad, Szatmár, Arad, Marosvásárhely megmaradtak magyarnak, sőt Brassó és Temesvár határozottan magyarosodott. (Ebben a magyarosodásban természetes gazdasági és népmozgalmi, migrációs folyamatok érvényesültek, s könnyen belátható, hogy ha nem jön közbe a trianoni tragédia, akkor Erdély városai minden kockázat nélkül megőrizték volna, sőt megerősítették volna magyar jellegüket!)

Erdélynek – a kisebb mértékű német (szász) mellett – határozott magyar urbanitása volt, s ezt nemcsak a városok etnikai összetétele mutatta, hanem kultúrájuk, szellemiségük és városképük is. Az erdélyi városokban jött létre és működött a magyarság történeti, politikai és kulturális intézményeinek igen nagy hányada: Kolozsvárott jött létre az újkori Magyarország második tudományegyeteme, több főiskolája, s a hagyományos magyar középiskolák, egyházi kollégiumok – a kolozsvári három: piarista, református és unitárius, a nagyenyedi, marosvásárhelyi, nagyvárad, brassói, temesvári, aradi magyar iskolák – továbbá a nagy hírvérdélyi magyar egyesületek, lapok, folyóiratok, tudományos intézmények, könyvtárak hagyományosan az egyetemes magyar művelődés fejlődésében játszottak nélkülözhetetlen szerepet.

Emellett az erdélyi városok külső képét is a magyar (és német) építészeti kultúra határozta meg: Kolozsvár, Gyulafehérvár, Torda és Marosvásárhely középkori: román és gótikus templomai, az erdélyi városok reneszánsz és barokk mágnáspalotái, polgárházai, a hatalmas klasszicista középületek. Kolozsvár századvégi eklektikus historizmus vagy Nagyvárad szecessziós városközpontja olyan építészeti, művészettörténeti értékek, amelyek mindenképpen a nyugat-európai városfejlődés körében jelölik ki az erdélyi városok, az ottani városi kultúra és urbanitás helyét. Valójában egy nagyjából hétszáz esztendő városi civilizáció eredményéről van szó, ez a hét évszázados fejlődés szabta meg az erdélyi városok karakterét, amely teljes mértékben beilleszkedett abba a városi kultúrába, amelyet a (hangsúlyozottan) magyar történeti és művelődéstörténeti fejlődés hozott létre, és tett szellemében és építészetében egyaránt magyarrá és európaivá.

Például: Kolozsvár

Ez a magyar (és német), tehát mindenképpen nyugati típusú városfejlődést kívánta és kívánja, ha kell, erőszakos eszközökkel is, más vágányra terelni a Trianont követő nagyromán politika, amely sohasem érte be Erdély területének birtokbavételével, mindig Erdély etnikai és kulturális bekebelezésére törekedett. Ebben a tekintetben tanulságos és példázatos Kolozsvár sorsa és helyzete, amely néhány évtized leforgása alatt – az ötvenes évek közepétől a nyolcvanas évek közepéig – vált Erdély hagyományos magyar politikai és szellemi központjából a jelenkori nagyromán nacionalizmus és nemzeti intolerancia tűzfészkévé és főhadiszállásává. Lássuk tehát azt a történelmi kényszerpályát, amelyet éppen Kolozsvárnak be kellett járnia.

Kolozsvár, miként annyi erdélyi város, a római korba vezetheti vissza eredetét: a régi feljegyzésekben *Castrum Clus* néven, illetve egy másik, polgári településként *Napoca* néven szerepelt. Elterjedt vélemény szerint a telepet *Claudius* császár létesítette, állítólag innen származik a *Clodia* név, illetve a város latin: *Claudiopolis* nevezete. A római légiók 274-ben történt kivonulása után gótok, hunok, majd gepidák lakták, s megfordulhattak területén az avarok is. Az Árpád-házi királyok korából Kolozsvárról viszonylag kevés megbízható adatot ismerünk, mindenekelőtt egy 1173 és 1175 között keletkezett oklevelet, amelyben Tamás clusi vármegyeispán neve szerepel. Kolozs megyének tehát már a korai Árpád-korban léteznie kellett. Ezután szaporodnak meg az okleveles adatok, majd a tatárjárás pusztításai következtében a város jelentősége csökkent (erre utal a luxemburgi Echternach város kolostorának krónikája, amely a Clusa városában lakó magyarok legyilkolásáról ad hírt¹¹), a kolozsmonostori bencés apátság is elpusztult, és Kolozsvár csak V. István korában lendült fel újra, aki a városnak 1267-ben városi kiváltságokat adott.

Kolozsvár ebben az időben vált fallal körülvett várossá, lakói ekkor részben magyarok, részben német és flamand „hospesek”. Később a város gyors fejlődésnek indult, Zsigmond királytól 1409-ben új városi kiváltságokat kapott, és az úgynevezett „kulcsos városok” közé került. Ez azt jelentette, hogy teljes önkormányzatot kapott, s ezután nem tartozott sem az erdélyi vajda, sem a gyulafehérvári püspök hatalma alá. Kolozsvárott született 1440-ben Mátyás király, aki később ugyancsak kiváltságokkal halmozta el szülővárosát. Közben felépült a gótikus Szent Mihály templom és a várost védő erődfőtmény, s Kolozsvár a királyság egyik leggazdagabb városa lett: ekkor kapta a „kincses Kolozsvár” elnevezést. Mátyás halála után, különösen a Dózsa György vezette parasztháborúban, a város újra hanyatlani kezdett, a Szapolyai János-féle nemzeti királyság és a reformáció azonban megint fellendítette: ekkor ment végbe a korábbi német-szász polgárság teljes elmagyarosodása. János Zsigmond, az első erdélyi fejedelem 1557-ben főiskolát alapított, ám három esztendővel később ezt Gyulafehérvárra helyezte át. 1550-ben Heltai Gáspár nyomdát létesített, amely hosszú időn át az erdélyi magyar könyvkultúra legfontosabb műhelye volt. A protestáns városi tanács az 1556-os erdélyi országgyűlés határozata értelmében felszámolta a katolikus egyházi intézményeket, ezen Báthori István változtatott, midőn 1579-ben megalapította a jezsuita, később piarista kollégiumot, amely egy időben akadémiaként működött.

A város ezután az erdélyi fejedelemség fontos közigazgatási és kulturális központjává vált: 1600-ban itt tett fejedelmi esküt Bocskay István, és 1613-ban itt választották fejedelemmé Bethlen Gábot. Ekkor indultak meg a nagyszabású főúri építkezések, igen eredményesen fejlődött a céhes ipar. II. Rákóczi György szerencsétlen lengyelországi

hadjárata után az Erdélyre támadó török seregek Kolozsvárt is ostromolták, s noha nem tudták elfoglalni, a város fejlődése ismét megakadt. A fejedelemség bukása után a bécsi kormány Nagyszebenben állította fel az erdélyi kormányzatot: a Guberniumot, ez azonban 1790-ben Kolozsvárra került, így ismét a Szamos-parti város lett Erdély fővárosa. Itt tartották az erdélyi országgyűléseket is, az 1791-es országgyűlésen hívta létre Aranka György az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaságot, 1792-ben alakult meg a Magyar Nemes Színjátszó Társulat, az 1794-es országgyűlés hozott határozatot az „országos színház” felépítésére, s 1813-ra épült fel a Farkas utcai színház, a hazai színházi kultúra első otthona. 1848 májusában mondta ki az erdélyi országgyűlés a Magyarországgal történő „uniót”, Kolozsvár azonban ezután is az erdélyi magyar politikai élet központja maradt.

A város élete a kiegyezés után lendült fel ismét, határában ipartelepek jöttek létre, 1872-ben megnyitotta kapuit az ország második tudományegyeteme, s ugyancsak Kolozsvárra települt át az eredetileg Nagyenyeden működő református teológiai akadémia. A város további középületekkel gyarapodott, Nemzeti Színház és számos iskola épült, 1902-ben pedig leleplezték Fadrusz János nevezetes Mátyás király-lovasszobrát. 1918 karácsonyán Kolozsvár mint az erdélyi magyar politikai és kulturális élet központja került a bevonuló román hadsereg kezébe, ám ezután is az erdélyi magyarság első számú városa maradt. Itt alakultak ki az erdélyi magyar élet legfontosabb intézményei: Kolozsvárott volt a Magyar Párt központja, itt működtek az Ellenzék és a Keleti Újság című lapok, az Erdélyi Helikon, a Pásztortűz, a Korunk és az Erdélyi Fiatalok című folyóiratok, az Erdélyi Szépművés Céh és a Minerva nevű könyvkiadó, a legnagyobb erdélyi magyar színház, és Kolozsvár volt az erdélyi magyar gazdasági élet központja is.

A város ekkori életét és helyzetét Maksay Albert nagyszabású esszéje a következőképpen festette le: „A magyaroknak a román térfoglalás következtében a politikai, közéleti és gazdasági élet főbb pontjairól vissza kellett vonulniuk. A városkormányzás egészen román kezekben van, csak elvétve sikerült a Magyar Pártnak a vezető román pártokkal úgy megegyeznie, hogy a tanácsban két-három magyar tagnak is helyet szorítsanak. Ez a képviselőlet azonban teljesen az esetlegességtől függ, mert a hatalmon levő román pártoknak rendszerint eszük ágában sincs a Kolozsváron élő magyarok számarányát figyelembe venni. Azok az intézmények, melyek városi vagy állami jellegűek voltak, illetve állandó költségvetési tételt képező községi támogatást vagy államsegélyt élveztek, ma mind a románok birtokában vannak. Így az egyetem, a klinikák, az állami iskolák, a hivatalok, a nemzeti színház, a városi zenekonzervatórium, a sporttelep és egyebek. A pénzügyintézetek, kereskedelmi és ipari vállalatok szintén nagyon megéreztek a változott helyzet hátrányait.”¹²

Kolozsvárnak eredetileg alig volt román lakója, csupán a Torda féle vezető út mellett: Felek községnek volt román lakossága. Nicolae Togan román görög katolikus lelkész 1898-ban Nagyszebenben közreadta Samuil Micu-Klein román görög katolikus püspök 1733-ból való egyházi összeírását (*Romani din Transsylvania 1733*), amely községenként tünteti fel a román családokat. Eszerint Kolozsváron a 18. század elején mindössze tíz román család lakott. Ebben az időben Acsády Ignác adatai szerint a városnak 10 452 lakója volt.¹³ Románok nagyobb számban csak a 19. század második felében telepedtek meg Kolozsvárott, s egészen addig, amíg a trianoni szerződés Kolozsvárt a román államnak juttatta, nem volt számottevő szerepük, a magyarság azonban még ekkor is, egészen az ötvenes évek közepéig számottevő számbeli fölény-

ben volt. Ennek érzékeltetésére álljon itt néhány számadat: 1920-ban a város lakosságának 83%-a magyar, 12%-a román, 1930-ban 54%-a magyar, 34%-a román és csak 1956-ra lett mindössze 47%-ban magyar és közel 50%-ban román. Azóta viszont a magyarság aránya igen nagy mértékben visszaesett, és ma már csak a város lakosságának egyharmad részét alkotja.

Azt, hogy Kolozsvár etnikai arányait közel négy évtized leforgása alatt ilyen radikálisan át lehetett alakítani, mindenképpen előre elhatározott és eltervezett, módszeres és erőszakos politikára utal. A bukaresti kormányok ugyanis nem arra a következtetésre jutottak el a két világháború közötti nemzetiségi konfliktusok, majd Erdély területének 1940-es megosztása nyomán, hogy az erdélyi magyarsággal (az egész magyarsággal) valamilyen tisztességes és tartós kompromisszumot kell kötni, amely „hosszú távon” teszi lehetővé a kép nép együttélését és együttműködését, ellenkezőleg, arra a következtetésre, hogy az erdélyi magyarság történelmi lakóterületeit lehetőleg telepések odairányításával meg kell bontani, és történelmi intézményeit, amelyek kultúráját fenntartották, össze kell roppantani. Ennek a politikai folyamatnak olyan szakaszai voltak, mint az ősi egyházi kollégiumok: a piarista, a református és az unitárius középiskola államosítása, a kolozsvári magyar orvosi egyetem Marosvásárhelyre költöztetése, a Bolyai Tudományegyetem, illetve számos magyar iskola és kulturális intézmény felszámolása. Leginkább pedig az a módszeres telepítési politika, amelynek keretében tízezerrel telepítették Kolozsvárra a havasalföldi, moldvai és dél-erdélyi románokat, miközben a beköltözés engedélyhez kötésével megakadályozták azt, hogy Kolozsváron találjon otthonra a Székelyföld vagy az egészen közeli Kalotaszeg magyar népfellege. Ebben a tekintetben a régi Kolozsvár határában: Monostoron, Györgyfalván vagy a Torda felé vezető út mentén felépített új lakótelepek jelentették az elrománosítás legfőbb eszközeit.

Egy sok-sok évszázadra visszatekintő város arculatát és levegőjét persze így is nehéz megváltoztatni: Kolozsvár templomai és palotái, terei és köztéri szobrai ma is minden tekintetben magukon viselik a magyar történelem és kultúra keze nyomát. A nagyromán politika persze ezeknek a nyomoknak az eltüntetésével vagy elhalványításával is megpróbálkozott. Nemcsak a régi magyar utcanevek „románosítása” mutatja ezt, hanem – még a két világháború közötti időben – a város közepébe épített hatalmas és ormótlan ortodox katedrális vagy az egykori Széchenyi téren felállított – mértéktartónak ugyancsak aligha nevezhető – Mihai Viteazul-lovasszobor is, miközben Ceaușescu rémuralma idején az is szóba került, hogy Fadrusz János nagyszerű Mátyás király-szobrát a főtérrel ki kellene telepíteni. Mindez kiegészül a város történetének módszeres meghamisításával; ez a törekvés egyaránt jelen van az úgynevezett tudományos munkákban, például Samuil Goldenberg 1958-ban megjelentetett várostörténeti monográfiájában¹⁴ és a politikai nyilatkozatokban, például legutóbb Gheorghe Funar kolozsvári polgármester nyilatkozatában, amely szerint „a város lakossága [...] többségében mindig román volt és ma is az.”¹⁵

Szomorú dolog, mégis több mint érthető, hogy az ilyen módon átalakított és románosított Kolozsvár, miként ezt Funar tevékenysége is tanúsítja, mára a nagyromán sovinizmus és a „Vatrás” mozgalom egyik központjává vált. Azoknak a kolonizátortömegeknek ugyanis, amelyeket a bukaresti hatalom Erdély egykori fővárosába telepített, semmi közük sincs Kolozsvár történelmi hagyományaihoz, és az ugyancsak hagyományos erdélyi toleranciához. Sőt, akkor lesznek igazán és véglegesen otthonosak Kolozsvárott, ha lerombolják ezeket a hagyományokat, s felszámolják a város magyar

kulturális jellegét. Innen származik a Vatra Romaneasca meghatározó szerepe a város politikai életében: minthogy a betelepített és tulajdonképpen gyökértelen tömegek érzelmeit és ideológiáját hitelesen és támadó módon éppen a Vatra fejezi ki. Kolozsvár egykoron nagy múltú és művelt európai városnak számított, ma pedig, fájdalom, az elkeseredett és hatalmi tébolyba átcsapó kisebbségi érzések otthona.

Például: Marosvásárhely

Marosvásárhely hagyományosan Erdély, egyáltalán a történelmi Magyarország egyik leginkább magyar és nemzeti érzésű városa volt, amely mindig nagy szerepet vállalt minden olyan politikai és kulturális mozgalomban, amely a nemzeti függetlenség vagy a nemzeti élet helyreállítását és teljesebb kibontakoztatását szolgálta. Mint a székelység „fővárosa”, Gyulafehérvár és Kolozsvár mellett egyike volt az erdélyi magyarság politikai és szellemi központjainak. Eredetileg nem tartozik a legrégebbi erdélyi városok közé, noha van görög: Agropolis és latin: Ossiioheium elnevezése is. Középkori latin neve: Novum forum Siculorum, egyszerre utal arra, hogy a székelység központja- és egy viszonylag későbbi városalakulás szülötteként jött létre. A 13. században, a pápai dézsmajegyzékek tanúsága szerint, már Erdély nagyobb települései közé tartozott, Nagy Lajos uralkodása alatt – ekkor Forum Siculorum néven szerepelt az oklevelekben – jelentősége növekedett: a király négy alkalommal is megfordult falai között. Egy 1370-ben kiadott oklevélben olvasható először a Székelyvásárhely elnevezés, ekkor már iparos céhek működnek benne, s a ferencesek és a domonkosok egyaránt építenek templomot és klostrot. 1439-ben tartottak először országgyűlést falai között, 1451-ben pedig a székely nemzeti gyűlés színhelye volt: ettől kezdve tekinthetjük a Székelyföld központjának és fővárosának. 1482-ben Mátyás király adta ki Marosvásárhely első szabadalomlevelét, a város ekkor kapta az „oppidumi” rangot, ez tulajdonképpen mezővárosi státust és országos vásárok tartására szolgáló jogokat jelentett. Ugyancsak Mátyás királytól kapta első zászlaját, erre a „Jesus Nazarenus Rex Judeorum” szavak voltak fémzeve: a zászló azt bizonyította, hogy vásárhelyi csapatok is vettek részt a király hadjárataiban.

Ezt követve a város gyors fejlődésnek indult. 1484-ben Báthory István erdélyi vajda elrendelte, hogy Székelyvásárhely ügyeit városi tanács intézze, 1541–1542-ben a „három erdélyi nemzet” (a magyar, a székely és a szász) rendezett országgyűlést falai között, a város ezt követve is többször az erdélyi országgyűlés színhelye volt. A Basta generális nevéhez fűződő zavaros korszakban gyűjtogatás áldozata lett, 1605-ben hírneves polgármestere: Borsos Tamás, akinek feljegyzései fontos történelmi forrást jelentenek, kezdte el az újjáépítés munkáját, csakhamar erődített falak vették körül. 1616-ban Bethlen Gábor szabad királyi városi rangra emelte, ő adományozta oklevelében a Marosvásárhely nevet is (ebből származik a román Tîrgu-Mureş elnevezés). 1662-ben újra leégett, majd Rabutin tábornok kegyetlenkedéseit kellett polgárainak elszenvedniök. 1707-ben a Marosvásárhelyen tartott erdélyi országgyűlés iktatta be a fejedelmi székbe II. Rákóczi Ferencet. Később pestis pusztított falai között, és csak a 18. század nyugalmasabb évtizedeiben köszöntött ismét a székely fővárosra az alkotómunka lehetősége.

1800-ban alapította meg gróf Teleki Sámuel a hírneves Tékát, 1833-ban kaszinó létesült, s a református kollégium, illetve a Vásárhelyre telepített Királyi Tábla körül mozgalmas kulturális élet szerveződött. A város és az erdélyi magyarság egyik kulturális központja lett, ott tevékenykedett Aranka György, Bolyai Farkas, Bolyai János,

Köteles Sámuel, Mentovich Ferenc, később Tolnai Lajos, Petelei István, majd a két világháború között Molter Károly, Berde Mária, a háború után báró Kemény János, Sütő András, Székely János és számos kiváló magyar festő és színművész. A város utolsó fénykora az első világháború előtt köszöntött be, ekkor, Bernády György polgármestersége idején készült el a hírneves kultúrpalota, a közép-európai szecessziós művészet egyik jelentékeny emléke.¹⁶

Marosvásárhely – hasonlóan Kolozsvárhoz, Nagyváradhoz és Szatmárnémetihez – jellegzetesen magyar város volt, nemcsak történelmi múltjában és kultúrájában, hanem népességében is, talán még egyeneműbben magyar, mint az imént említett többiek. Jakabffy Elemér *Erdély statisztikája* című munkájának tanúsága szerint az 1910-es utolsó magyar népszámlálás alkalmával 25 527 főt számláló lakosságból 22 790 magyar (ez 89,2%-os arányt jelent), 1717 román (6,72%) és 606 német (2,37%) találtatott.¹⁷ A magyarság megőrizte döntő többségét a román impérium idején is, és csak a hetvenes években miután Kolozsvár és más magyar városok népességének arculatát sikerült már átalakítani, indult meg az erőteljesebb román betelepítés. Amikor a hatvanas évek végén először jártam a városban, az utcákon, a vendéglőkben és az üzletekben a katonatisztek és a rendőrök kivételével mindenki magyarul beszélt, magyar nyelven adtak elő az ottani orvosi és gyógyszerészeti egyetemen, a pedagógiai főiskolán, és magyarul folytak az előadások a színházban. A nyolcvanas években érkező újabb és újabb telepeshullámoknak azonban mára, legalábbis a várost övező nagy lakótelepeken, sikerült megváltoztatni Marosvásárhely arculatát. A lakosság fele ma már román, a városban román újság és irodalmi lap – a magyarelles uszítással hírhedt nevet szerzett *Vatra* című folyóirat – jelenik meg, a magyar színházi társulat csupán a román színház tagozataként tart előadásokat, szinte teljesen román nyelvűvé tették az orvosi egyetemet, s a marosvásárhelyi román értelmiség egy része, éppen mert telepesként úgy érzi: védekeznie kell, a kisebbségellenes nagyromán nacionalizmus egyik leghangosabb és legerőszakosabb rohamcsapatát alkotja. Legalábbis ezt bizonyítják a romániai politikai változásokat követő hónapok eseményei.

A székely főváros, igaz, az 1989 karácsonyi romániai átalakulások után („forradalomról” ma már csak a hivatalos bukaresti propaganda beszél!) erősen bizakodott. A népi megmozdulások itt is áldozatokat követeltek, midőn a Securitate a tüntető tömegbe lőtt, több halott és igen sok sebesült maradt a hírneves főtéren, ám igen gyorsan megalakultak az új hatalmi szervezetek: a Nemzeti Megmentés Frontja Maros Megyei Tanácsának elnöke Király Károly lett, az erdélyi magyar politikus, aki több mint egy évtizede már felhívta a nemzetközi közvélemény figyelmét az erdélyi magyarságot sújtó erőszakos elnyomásra, s ennek következményeire. Megalakult a Romániai Magyar Demokrata Szövetség marosvásárhelyi bizottsága is, ebben akkor Sütő András is vezető szerepet vállalt, sőt az új szövetség éppen a székelyfővárosban rendezte meg alakuló kongresszusát. Új napilap indult, s a korábbi, már régen hitelét veszített Igaz Szó helyett Markó Béla szerkesztésében megindult a *Látó* című irodalmi folyóirat. A vásárhelyi átalakulásra mindazonáltal sötét árnyékok kezdtek borulni: a bukaresti kormány nem engedélyezte, hogy a hagyományosan mindig magyar iskolaként működő Bolyai líceum, amelyet a Ceaușescu-féle zsarnokság éveiben alakítottak át félig román intézménnyé, visszakerüljön a magyarság kezébe. Az önálló anyanyelvi oktatás mellett rendezett „könyves-gyertyás” felvonulás idején már érződött, hogy Marosvásárhely hamarosan a nagyromán sovinizmus és az erdélyi magyar jogvédelem erőpróbájának színtere lesz.

Ez az erőpróba igen súlyos, azóta sem orvosolt következményeként az 1990. március 19. és 20-i véres események során következett be, midőn a Vatra Romaneasca szélsőséges vezetői által – a hatóságok tudtával, sőt tevékeny közreműködésével – mozgósított és feltűzelt környékbeli román parasztok a városba vonulva valóságos pogromot rendeztek a magyar lakosság között, megostromolták az RMDSZ székházát, és súlyosan megsebesítették Sütő Andrást.¹⁸ A román hatóságok azóta sem kerítették elő és büntették meg a szervezett pogrom felelőseit, ellenkezőleg, magyarok és cigányok ellen rendeztek súlyos ftéletekkel járó kirakatpereket. A román nacionalizmus nyomása azóta is töretlen: a bukaresti kormány az 1992-es helyhatósági választások során mindenképpen el akarta érni, hogy a városnak román polgármestere legyen, s minthogy a magyar lakosság ennek a törekvésnek két ízben is erélyesen ellenállt, szinte időről időre megújulnak a vatrás erők magyarelleses támadásai. Marosvásárhelyen minden történelmi kő az erdélyi magyar múlt mellett tanúskodik, a nagyromán nacionalizmus ezért éppen ebben a városban kíván politikai győzelmeket avatni: a vásárhelyi – és persze az egész erdélyi – magyarság nagy történelmi vizsgája és sikere lesz, ha az erőszakos törekvésekkel szemben védeni tudja magát. Marosvásárhely ma az erdélyi magyarság védekező harcának küzdőtere, egyszersmind jelképe: ebben a harcban fog eldőlni, hogy az erdélyi magyarság ki tudja-e vívni a teljes jogegyenlőséget és a fejlődéséhez, sőt fennmaradásához nélkülözhetetlen önkormányzatot, s ebben a további küzdelemben kell a nehezen születő román demokráciának is vizsgát tennie arról, hogy hajlandó-e, képes-e szavatolni és kiépíteni a nemzeti kisebbségek jogait és intézményeit.

A román hódítás következményei

Kolozsvár volt a nagyromán sovinizmus és „homogenizálási” politika első nagyobb áldozata, s Erdély egykori fővárosának keserves és elkeserítő „kényszerpályájára” taszították a továbbiakban az olyan hagyományosan magyar jellegű és magyar politikai, gazdasági és kulturális központként kifejlődött városokat is, mint Szatmár, Arad, Nagybánya, Temesvár, Brassó, majd már a nyolcvanas években Nagyvárad, legújabbán pedig, mint az imént láttuk, Marosvásárhely, amelynek mostani drámai helyzetét éppen az okozza, hogy a nagyromán beolvasztási stratégiának a jelenben éppen a „székely főváros” a kiszemelt következő áldozata. Igen tanulságos megvizsgálni azt, hogy ez a stratégia eddig milyen eredményeket tudott kierőszakolni; erről az alábbi táblázat tanúskodik.¹⁹

**Erdély nyolc nagyvárosának etnikai megoszlása
magyarok és nem magyarok szerint, 1956–1977**

	A lakosság száma	Ebből: magyar	A lakosság száma	Ebből: magyar	A lakosság száma	Ebből: magyar
	1956		1966		1977	
Arad	106 460	31 850	126 000	31 000	171 110	34 300
Brassó	123 834	22 742	163 345	27 800	257 150	34 000
Kolozsvár	154 723	74 155	185 663	76 000	262 421	85 400
Marosvásárhely	65 194	48 077	86 464	60 200	130 051	81 800
Nagybánya	35 920	15 322	64 535	20 600	100 992	25 300
Nagyvárad	98 450	58 424	122 534	63 000	171 258	75 700
Szatmárnémeti	52 096	31 204	69 763	34 500	103 612	47 600
Temesvár	142 257	29 968	174 243	31 000	268 785	36 200
Összesen:	778 934	311 742	992 547	344 100	1 465 379	420 300
százalék szerint						
Arad		30,0		24,6		20,0
Brassó		18,3		17,0		13,2
Kolozsvár		47,3		41,4		32,5
Marosvásárhely		73,8		69,6		62,9
Nagybánya		42,6		31,9		25,0
Nagyvárad		59,1		51,4		44,2
Szatmárnémeti		59,9		49,4		45,9
Temesvár		21,1		17,8		13,5
Összesen:		40,0		34,8		28,7

Forrás: 1956., 1966. évi népszámlálás

Az erdélyi magyar (és német) városok etnikai szerkezetének igen radikális átalakítása az ötvenes évek közepén kezdődött, a kommunista diktatúra kegyetlen eszközeivel, és a hetvenes évek során ment végbe, már a Ceausescu-féle etnokratikus zsarnokság minden addigi politikai erőszakot felülmúló kíméletlenségével. Az erdélyi magyar városok nagyromán meghódításának elsősorban az erőltetett (és teljességgel ésszerűtlen) iparosítás, illetve az ezzel párhuzamos és ennek szolgálatába állított mezőgazdasági kollektivizálás volt az eszköze. E városok környezetében hatalmas ipartelepek épültek, a szükséges munkaerőt pedig a kolhozosítás következtében hagyományos életlehetőségétől és civilizációjától erőszakosan megfosztott paraszti népesség szolgáltatta: jobbára Erdély román falusi népessége, illetve a Kárpátokon túlról betelepített falusiak tömege, amely a hatvanas-hetvenes évektől kezdve kezdte ellepni az erdélyi magyar városok külső övezeteit, az ott felépített rossz minőségű, hatalmas lakótelepeket, és kezdte kiszorítani a városok belső területeiből is az ott hagyományosan megtelepült magyar (és német) lakosságot.

A dél-erdélyi és havasalföldi, moldovai telepések hatalmas tömegben áramlottak az erdélyi történelmi városokba, s számukra, minthogy hegyvidéki és regáti falvaikban hihetetlenül szerény civilizációs körülmények között éltek, még a rossz minőségű lakótelepi lakás, a gyakran víz nélkül maradó fürdőszoba vagy a mindig akadozó központi fűtés is ugrásszerű emelkedést jelentett. Erről a folyamatról Egyed Péter, igaz,

nagyon óvatosan, mégis sokat sejtetően már 1984-ben képet adott: „A népmozgalmi folyamatokkal szerves összefüggésben megváltozott az ország településrendszere, ezen belül a városok és falvak képe, kommunális és kulturális aspektusa. A településfejlesztés egyik fő jellemzője az volt, hogy a nagy múlttal rendelkező városok esetében a történelmi városmagok köré – és azok kommunális-infrastrukturális szerkezetére – települtek az új – nem egy esetben százezres nagyságrendű – lakótelepek. A népesség nagyarányú városba áramlása jól tükröződik az urbanisztikai képen. A városokat övező lakóháznegyedek (konurbációs körgyűrűk) sajátos problémái – az urbanisztikaiakon túl – olyan jellegzetes életmódgondokkal társulnak, amelyeknek a vizsgálata még alig kezdődött meg. Abban azonban már egyetértenek a kutatók, hogy az első generációs városba települtek – mivel a városba település fő motivációja az esetek többségében anyagi természetű – elsősorban az anyagi beilleszkedés, a szerzés gondoljaival vannak elfoglalva.”²⁰

Így következett el mára az erdélyi magyar városok etnikai meghódításának és románosításának erőltetett és eredményesnek látszó folyamata. Ennek a folyamatnak igen határozott „menetrendje” van, és ez mindig ugyanaz: 1. ipari vagy egyéb gazdaságú létesítmények telepítése a város mellett, 2. nagyarányú lakóház-építkezés, lakótelepek létrehozása, 3. regáti és dél-erdélyi román tömegek betelepítése ezekbe a lakótelepekbe, 4. a környék magyar népfellegének elirányítása román vidékekre, városokba, 5. a hagyományosan magyar városközpontok etnikai képének megbontása beépítésekkel, lakáspolitikai eszközökkel, 6. a magyar (és német) műemléki negyedek lezüllesztése, lassú pusztulása, az eredeti városkép megbontása álmodern, „szocreál” vagy „diktátor” stílusban épült hatalmas betontömbökkel, a magyar történelmi emlékek: szobrok, utcanevek eltávolítása, román emlékművek és utcatáblák elhelyezése, 7. román sovinszta központok kialakítása a magyar városokban, a maradék magyar lakosság megfélemlítése. Nem ügyetlen módszer és „menetrend”, eddig szinte mindenütt bevált, talán Marosvásárhely az első példa arra, hogy ezzel a módszerrel szemben ellenállni is lehet!

Ennek az ellenállásnak elsősorban az a szolidaritás lehet a fegyvere, amelyet az erdélyi magyarság az erdélyi magyar kulturális intézmények eredményes működtetése által építhet ki. A városokban magára maradó vagy a bomladozó falusi közösségek ottahagyásával a városokba beköltöző erdélyi magyar ezektől a kulturális intézményektől – a sajtótól, a folyóiratoktól, a könyvkultúrától, a színházaktól, az amatőr kulturális mozgalmaktól – kaphat eligazítást, öntudatot és nemzeti azonosságtudatot. Erre utal Egyed Péter imént idézett frása is: „A szakmai és társadalmi beilleszkedés a nemzetiségi városlakó esetében sajátos problémákat is felvet, tekintve, hogy a nyelvi-kulturális beilleszkedés feltételei között zajlik. A családon kívül nem rendelkezik már azokkal a primér kapcsolati rendszerekkel, amelyek nemzetiségi identitását a hagyományok automatizmusának segítségével tartják fenn. Ennélfogva igen fontos szerep hárul a nemzetiségi kulturális intézményekre, iskolákra és a tömegkommunikációs intézményekre, az olyan rendezvényekre, amelyek a kulturális identitás fenntartását szolgálják, másrészt a városi beilleszkedés és élet minőségi követelményeinek és elvárásainak megfelelő korszerű ismeretekkel anyanyelven látják el a nemzetiségi városlakót.”²¹

Ennek a kulturális intézményrendszernek a fontosságát igazolta a marosvásárhelyi magyarság jog- és önvédő küzdelmeinek tulajdonképpeni sikere is. A küzdelem ott elsősorban a nemzeti kultúra intézményeinek védelmében folyt, és a küzdelemhez ezek az intézmények: az irodalom, a lapok, az iskolák adtak morális erőt. Marosvásárhely

következésképp nemcsak egy történelmi dráma gyűjtőpontja, hanem a helytállás, az ellenállás modellje is. Vajon mi lesz az erdélyi magyar városok sorsa? Vajon visszafordulnak-e, visszafordíthatók-e az ötvenes évek közepén megindult erőszakos és manipulatív folyamatok? Vajon lesznek-e az ezredforduló után erdélyi magyar városok? Ezekre a drámai kérdésekre előbb-utóbb – nekünk, magyarországi és erdélyi magyaroknak – válaszolnunk kell.

JEGYZETEK

1. Erről: Ferenczi István: Városfejlődés térben és időben. Korunk Évkönyv 1980. Kolozsvár, 1980. 11–23.
2. A. Gergely András: Nemzetiség és urbanizáció Romániában. Bp. 1988. Héttorony Kiadó, 23–24.
3. Közli: Egyed Ákos: Falu, város, civilizáció. Bukarest, 1981. Kriterion Kiadó, 288.
4. Uo. 389.
5. Uo. 286.
6. Nyigri Imre: A magyar–román per a statisztika megvilágításában. Erdély és a visszatért keleti részek. Szerk.: Orbók Attila és Csatár István. Bp., 1941. Halász Kiadó, 87.
7. Uo. 95.
8. Uo. 85.
9. Uo. 86.
10. Uo. 96.
11. Páll Francisc (Ferenc): Új várostörténeti monográfia. Korunk, 1961. 8–9. sz., 1111–1114.
12. Makay Albert: Kolozsvár. Erdélyi városképek. Bp., 1936. Révai, 42. Kolozsvár történetéről: Erdély és a visszatért keleti részek, 220–239. Kolozsvár. Egy magyar város ezer esztendeje. Szerk. Makkai László és Vásárhelyi Z. Emil. Kolozsvár, 1942.
13. Nyigri Imre i. m. 87.
14. Clujul in sec. XVI., productia și schimbul de marturi. Bucuresti, 1958. Editura Academiei Republicii Populare Romine.
15. Kolozsvár ura. (Sugár András interjúja.) Népszabadság, 1992. július 11.
16. Marosvásárhely történetéről: Erdély és a visszatért keleti részek, 245–253. Molter Károly: Marosvásárhely. Erdélyi városképek, 159–213.
17. Jakabffy Elemér: Erdély statisztikája. Lugos, 1926. Magyar Kisebbség, 81.
18. Az események története: Fehér Könyv. Az 1990. március 19-i és 20-i események Marosvásárhelyen. Bp., 1991. Püski Kiadó. Kincses Előd: Marosvásárhely fekete márciusa. Bp., 1990. Püski Kiadó.
19. Az erdélyi magyarságért. Dokumentumok, beszédek. Szerk. Für Lajos. Bp., 1989. Eötvös Kiadó, 55.
20. Változó valóság, 1989. Városkutató. Bukarest, 1984. Kriterion Könyvkiadó, 6.
21. Uo. 8.